

ilmestynyt: Niin&Näin 1/2001, 38-40.

SUBJEKTIIVISTEN KOKEMUSTEN TODELLISUUDESTA

Panu Raatikainen

Luonnontieteiden kiistattoman menestyksen sekä kartesiolaisen mieli-ruumis -dualismin ylipääsemättömiksi osoittautuneiden sisäisten ongelmien seurauksena mielenfilosofiassa ovat viime vuosikymmeninä olleet vallalla erilaiset materialistiset tai fysikalistiset opit. Niiden mukaan mentaaliset ilmiöt ovat joko identtisiä tiettyjen fysikaalisten ilmiöiden kanssa tai ainakin täysin riippuvaisia sellaisista – siis fysikaalisten asioiden määräämiä.

Esittelen seuraavassa erään erityisen vahvan filosofisen argumentin, joka pyrkii osoittamaan tällaiset fysikalistiset opit kaikessa moninaisuudessaan epätoimiksi. Kyseessä on Frank Jacksonin vuonna 1982 esittämä nk. tietoargumentti [1], joka ansaitsisi mielestäni olla paremminkin tunnettu; se on nähdäkseni yksi kaikkein mielenkiintoisimpia ja haastavimpia argumentteja, joita filosofiassa on viime vuosikymmeninä esitetty.

Ei ole tietenkään mitenkään erityisen kiistanalaista, että olemme *osittain* aineellisia olentoja. Meillä jokaisella on ruumis ja sijainti aineellisessa maailmassa. Kysymys onkin siitä, olemmeko *pelkästään* fysikaalisia olentoja – siitä olisiko täydellinen fysikaalinen kuvaus koko totuus meistä. Tietoargumentti pyrkii osoittamaan, että fysikaalinen kuvaus ei ole täydellinen kuvaus meistä – että se jättää ulkopuolelleen kokemuksellisen osan meistä.

Argumentti

Argumentti perustuu ajatuskokeeseen: Kuvitellaan Mari, erittäin etevä tieteentekijä, joka tuntee esim. fysiikan ja neurofysiologian kuin omat taskunsa. Kuvitellaan, että eletään jossain tulevaisuudessa, jossa kaikki fysikaalisen tieteen aiheemme kannalta merkitykselliset avoimet ongelmat on jo ratkaistu. Marilla on näin käytössään kaikki asian kannalta merkityksellinen tiedettävissä oleva tieteellinen tieto. Marilla on hallussaan täydellinen fysikaalinen kuvaus ihmisistä. Mutta kuvitellaan edelleen, että Maria on pidetty koko hänen elämänsä

mustavalkoisessa huoneessa. Hänellä on käytössään valtava mustavalkoinen tieteellinen kirjasto ja mustavalko-TV, joista hän on hankkinut tieteellisen tietonsa. (On huvittavaa todeta, ettei Jackson vuonna 1982 vielä lainkaan ennakoanut henkilökohtaisia tietokoneita saati internetiä. Tänä päivänä voisimme lisätä tarinaan internet-yhteyden mustavalkonäytön kautta.)

Oletetaan, että Mari on erikoistunut nimenomaan näköhavainnon fysiologiaan. Hän on omaksunut tästä aihepiiristä kaiken mahdollisen fysikaalisen tiedon mitä on ja on mahdollista olla. Hän esimerkiksi tietää täydellisesti, miten tietyt vaikkapa verestä heijastuvat valon aaltopituudet ärsyttävät verkkokalvoa ja vaikuttavat keskushermostoon niin, että äänijänteet supistelevat ja keuhkot puhkuvat ilmaa, ja tuotoksena on lausuma ”Veri on punaista”.

Lyhyesti, Mari tietää kaiken, mitä fysikalismien mukaan on mahdollista tietää. Jos fysikalismi on tosi, *ei ole mitään*, mitä Mari ei tiedä. Ja kuitenkin näyttää ilmiselvältä, että on jotain, mitä Mari ei tiedä. Nimittäin, hän ei tiedä, millaista on nähdä esimerkiksi veren punaista. Yleisemmin, hän ei tiedä, millaista on omata värikokemuksia (pois lukien mustan, valkoisen ja harmaan eri sävyjen kokeminen).

Kannattaa huomata, että Mari tietysti tietää, että jos hänet vapautettaisiin huoneestaan ja hän näkisi vaikkapa verta, hän voisi lausua sanat ”Tuo on punaista!”. Hän tietää kyllä, kuinka verestä heijastuva valo suomen kielen puhujaan törmätessään vaikuttaa tämä aivoihin yms. niin, että nämä sanat tulevat ulos hänen suustaan. Mutta jos hänet todella päästetään värikylläiseen ulkomaailmaan, hän oppii jotain uutta: näihin sanoihin liittyvän kokemuksen erityisen luonteen. Sitä, millainen kokemus esim. veren punaisuuden aistiminen on, Mari ei aiemmin tiennyt.

Jackson on myöhemmin esittänyt argumenttiinsa joitain hyödyllisiä selventäviä huomautuksia (Jackson 1986). Ensiksikin, argumentin johtopäätös ei väitä, ettei Mari voisi kuvitella, millaista olisi kokea punaista. Argumentti ei koske mielikuvituksen mahdollisuuksia tai rajoja. Kysymys on vain siitä, että Mari ei *tietäisi*, millaista on kokea väriaistimuksia. Toiseksi, on tärkeää huomata, että tietoargumentti ei koske vain Marin hänen omia kokemuksiaan koskevaa uutta tietoa, vaan myös Marin toisten ihmisten kokemuksiin liittyvää tietoa. Nimittäin, *ei ole sinällään* mikään vastaväite fysikalismille, että Mari oppii *jotain*. Marillahan ei voinut aiemmin olla tietoa omista punaisen kokemuksesta koskevista tosiasioista,

koska sellaisia tosiasioita ei edes ollut. Sitten asiat muuttuivat – fysikalisti voi myöntää tämän mutta todeta, että Marin aivotilat tms. muuttuivat. Mutta Jackson korostaa, että kun Mari näkee ensi kerran punaista, hän oivaltaa, kuinka puutteellinen hänen käsityksensä *toisten* ihmisten mentaalista elämästä onkaan ollut – että on jotain tosiasioita muista ihmisistä, mistä hän on ollut täysin tietämätön. Mutta Marihan tiesi, oletuksen mukaan, kaikki fysikaaliset tosiasiat. Siis se, mitä hän ei tiennyt, ei ollut fysikaalinen tosiasia. Kuitenkin se on tosiasia toisista ihmisistä.

Mitä teoriaa vastaan tietoargumentti on suunnattu? Jackson itse kuten myös suurin osa keskusteluun osallistuneista filosofiista on tulkinnut sen ensisijaisesti argumentiksi fysikalismia vastaan. Tim Crane (1995) on kuitenkin todennut, että argumentti toimii yleisemminkin tietyllä tavalla ymmärrettyä ”naturalismia” vastaan. Nimittäin, jos ajatellaan, että kaikki ”luonnollinen” ei rajoitu ”fysikaaliseen”, voidaan argumentista päätellä, ettei mikään luonnontieteellinen tieto – fysikaalista laajemmin ymmärrettynä – voi kertoa, miltä tuntuu kokea esimerkiksi värejä.

Itse olen kuitenkin huomauttanut[2], ettei edes rajoittuminen luonnontieteeseen ole oleellista. Mari voisi tietää myös kaiken mahdollisen myös ihmistieteistä. Hän voisi tietää kaiken tietämisen arvoisen esimerkiksi fenomenologiasta, semiotiikasta tai psykoanalyysistä, tai mistä ikinä, kunhan se on opittu mustavalkoisista lähteistä. Edelleen, Marin aineiston ei tarvitse rajoittua kuivaan asiakieleen – eivät myöskään metaforat, kaunokirjalliset kuvaukset, runot tai musiikkiesitykset voi auttaa Maria tietämään, miltä tuntuu aistia värejä.

David Lewis, joka itse puolustaa fysikalismia mutta suhtautuu suurella vakavuudella tietoargumenttiin, onkin osuvasti sanonut, ettei tietoargumentin johtopäätös ole, etteivät fysiikan oppitunnit auttaisi kokematon t tietämään mitä jonkin kokeminen on, vaan että mitkään oppitunnit eivät auttaisi (Lewis 1990). Tim Crane puolestaan korostaa, että argumentti ei varsinaisesti edellytä, että kaikki Marin tietämä tieto on esitetty fysiikan tai edes fysiikan sekä neurofysiologian kielellä. Merkityksellisestä on se, että tämä tieto ylipäänsä on esitetty tai ilmaistu. (Crane 1995)

Jos tietoargumentti on pätevä, se kumoaa käsityksen, että kaikki maailmasta on objektiivista – se osoittaa, että todellisuudessa on aidosti subjektiivisia kokemuksia.

Fysikalistisia vastausyrityksiä

Ymmärrettävästi Jacksonin argumentti on herättänyt vilkasta keskustelua. Mielenfilosofian fysikalistit ovat pyrkineet eri tavoin välttämään argumentin johtopäätöksen. Tarkastelen seuraavassa hyvin lyhyesti muutamia tunnetuimpia yrityksiä välttää argumentin johtopäätös.

Tunnettu joskaan ei ehkä osuvin vastaus tietoargumenttiin on Dennettin reaktio: Dennett esittää, että ehkäpä Mari olisi voinut keksiä, mitkä esineet ovat punaisia (Dennett 1991). Tämä vastaväite ei kuitenkaan oikein osu kohteeseensa. Kysymyshän oli siitä, tiesikö Mari, miltä tuntuu havaita jotain punaista, eikä siitä mitkä kaikki esineet ja oliot ovat punaisia.

Lawrence Nemirow[3] ja häntä seuraten David Lewis ovat puolestaan esittäneet, että Mari kyllä oppii uuden taidon (vrt. kyky ajaa polkupyörää) mutta ei uutta käsitteellistä, propositionaalista tietoa ("tietää-että"). Voidaan esimerkiksi ajatella, että henkilö tietää teoriassa kaiken tiedettävissä olevan polkupyörällä ajamisesta eikä silti kykene ajamaan pyörää kaatumatta jne. Nyt Nemirow ja Lewis esittävät, että samalla tavalla kyky kuvitella punaisen aistimus tai kyky tunnistaa jokin punaiseksi, kun on sen kanssa kohdakkain, ei ole uutta tietoa tai informaatiota vaan pelkkä käytännöllinen taito tai kyky. (Nemirow 1980, Lewis 1990)

Mutta vaikka Mari varmasti oppii tiettyjä uusia taitoja ja kykyjä, on erittäin vaikea ajatella, että tämä olisi kaikki, mitä hän oppii. Eikö hän opikin jotain merkityksellistä siitä, millaisia elämä ja maailma ovat, ja tämä on käsitteellistä, propositionaalista tietoa ("tietää-että"). Sen, miltä (esim.) punainen näyttää, Mari tietää vasta myöhemmässä vaiheessa.

Brian Loar (1990) on huomauttanut taito-vastausta vastaan, että Marin saavuttama uusi tieto voi esiintyä - paitsi sen suorissa ilmaisuissa ("Tältä siis näyttää punainen!"), joiden ehkä voidaan uskottavasti väittää ilmaisevan jotain ei-propositionaalista - myös "upotetuissa konteksteissa" (esim. muotoa "Jos P, niin Q").

Mari voi esimerkiksi järkeillä seuraavasti:

Jos tämä on se miltä tuntuu nähdä punaista, niin tämä on samankaltaista kuin se miltä tuntuu nähdä oranssia.

Tai:

Jos tämä on se miltä tuntuu nähdä punaista, niin sen miltä tuntuu nähdä vihreää täytyy tuntua aivan toisenlaiselta.

Siis ilmaisuissa joilla on esim. muoto:

Jos punainen näyttää tältä, niin Q osalauseetta ”punainen näyttää tältä” (tms.) ei voida selittää taidon ilmaisuksi, vaan sillä on oltava käsitteellinen sisältö ja se on propositionaalista tietoa.

Ehkä mielenkiintoisin vastaväite tietoargumentille on Frank Jacksonin itsensä myöhemmin esittämä epäily johtopäätöksen oikeellisuudesta (Braddan-Mitchell & Jackson 1996). Jackson on nyt taipuvainen ajattelemaan, että argumenttiin täytyy olla olemassa jokin vastaus. Hänen perusteensa ajatella näin ovat seuraavat: Jos laadulliset kokemukset (”miltä tuntuu”) ovat fysikaalisen kuvauksen ulkopuolella, niiden täytyy olla epifenomenaalisia, ts. näillä mentaalilla tiloilla tai ominaisuuksilla ei ole mitään kausaalista voimaa: ne eivät aiheuta mitään, eikä niillä ole mitään vaikutusta siihen mitä tapahtuu. Erityisesti, jos laadulliset kokemukset ovat tällaisia, henkilön uskomukset ja muistot eivät voi olla niiden aiheuttamia. Näin esimerkiksi Marin saama uusi tieto ei olekaan uuden kokemuksen aiheuttamaa.

Jackson toteaa, ettei tämä vastaus kerro, mikä tietoargumentissa on vialla, vaan ainoastaan, että siinä täytyy olla jotain vialla. Hän toteaa, että meillä on tässä vastassamme erittäin vaikea ongelma: toisaalta meillä on hyvä argumentti (tietoargumentti) sille, että fysikalistinen selonteko on riittämätön. Mutta toisaalta meillä on myös hyvä (kausaalisiin tarkasteluihin perustuva) argumentti sille, että sen on oltava riittävä. Jackson esittää omana lopputulemanaan, että ehkäpä koko ongelma on väärinymmärryksen seurausta – että on alettava uudelleen alusta ja problematisoitava käsitteet, joiden avulla ongelma on muotoiltu.

Lopuksi

Haluan itse kuitenkin korostaa, että Jacksonin ongelma perustuu olennaisesti siihen, että hän olettaa itsestään selväksi sen, että fysikaalinen maailma on kausaalisesti suljettu – että fysikaalisella tapahtumalla on aina fysikaalinen syy. Tämä olettamus onkin hyvin laajasti hyväksytty nykyaikaisessa mielenfilosofiassa. Mutta tämä ei suinkaan osoita, että se olisi pakko hyväksyä. Itse asiassa täysin tietoargumentista riippumatta on hyviä syitä epäillä tätä olettamusta.

Joko teesi, että kaikilla fysikaalisilla tapahtumilla on riittävä fysikaalinen syy, on määritelmä sille mikä kaikki on ”fysikaalista”, missä tapauksessa koko oletus fysikaalisen kausaalisesta sulkeutuneisuudesta on triviaali ja tyhjä. Tai, jos ”fysikaalinen” taas tarkoittaa ominaisuuksia, jotka sisältyvät fysiikan lakeihin, oletus sulkee ulos monia täysin tieteellisesti hyväksyttäviä syitä – esimerkiksi biologisia syitä – vain koska fysiikka ei tutki niitä. (Crane & Mellor 1990, Crane 1995). Mikään tunnettu analyysi syiden ja kausaation käsitteistä ei vaadi, että syiden tulisi olla samankaltaisia aiheuttamiensa seurauksien kanssa. Tyypilliset tavat argumentoida kannan puolesta ovat tarkastelemamme aihepiirin näkökulmasta ongelmallisia, koska tarkemmin analysoituna ne tuntuvat jo oletettavan fysikalismista ja ovat näin kehällisiä. (Crane 1995)

Nähdäkseni oikea johtopäätös onkin todeta, että ei-fysikaalisilla, subjektiivisilla kokemuksilla voi olla kausaalista voimaa: ne voivat aiheuttaa uskomuksia ja ulkoista käyttäytymistä. Ne voivat synnyttää uutta tietoa ja olla tiedon kohteena – tiedon joka ei ole palautettavissa maailman objektiiviseen kuvaukseen.

Viitteet

- 1 Tietoargumentilla on kuitenkin pitkä esihistoria. Sen tunnettu edeltäjä on Thomas Nagelin argumentti, joka kysyy, millaista olisi olla lepakko (Nagel 1974). Mutta itse asiassa hyvin samantapaisen argumentin esitti C. D. Broad jo vuonna 1926. Hän tarkasteli arkkienkeliä, joka tietää kaiken kemiasta, mutta jolta puuttuu hajuaisti; tietäisikö arkkienkeli, millaista olisi kokea vaikkapa ammoniakkin haju (Broad 1925). Edelleen, Wienin piiriin aikoinaan kuulunut Herbert Feigl klassisessa fysikalismista puolustuksessaan (Feigl 1958) sekä muotoili tietoargumentin version että ennakoiti Nemirowin ja Lewisin taito-vastausta. Ja lopulta, hyvin vastaavanlaista ongelmaa tarkasteli jo aikoinaan John Locke, jolle sen oli esittänyt kirjeessä amatöörifilosofi William Molyneux. (Vrt. Güzeldere 1997, viite 71).
- 2 mm. keskusteluissa Tim Cranen kanssa.
- 3 Nemirow (1980) esitti vastaväitteensä itse asiassa jo Nagelin (1974) varhaisemmalle versiolle tietoargumentista.

Kirjallisuutta

Braddan-Mitchell, David & Frank Jackson (1996) *Philosophy of Mind and Cognition*, Blackwell Publishers, Oxford.
Broad, C. D. (1925) *The Mind and its Place in Nature*, Routledge & Kegan Paul, London.
Crane, Tim (1995) ”Against physicalism”, teoksessa Samuel Guttenplan (toim.), *Blackwell Companion to the Philosophy of Mind*, Blackwell Publishers, Oxford, 479-484
Crane, Tim & Hugh Mellor (1990) 'There is no question of physicalism', *Mind* 99, 185-206.
Dennett, Daniel (1991) *Consciousness Explained*, Little-Brown, Boston.

- Feigl, Herbert (1958) "The 'mental' and the 'physical'", teoksessa H. Feigl et al. (toim.) *Minnesota Studies in the Philosophy of Science II*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 370-497.
- Güzeldere, Güven (1997) "The many faces of consciousness: a field guide", teoksessa N. Block, O. Flanagan & G. Güzeldere (toim.), *The Nature of Consciousness. Philosophical Debates*, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1-67.
- Jackson, Frank (1982) "Epiphenomenal qualia", *Philosophical Quarterly* 32, 127-136.
- Jackson, Frank (1986) "What Mary didn't know", *Journal of Philosophy* 83, 291-295.
- Lewis, David (1990) "What experience teaches", teoksessa W. Lycan (toim.), *Mind and Cognition*, Blackwell Publishers, Oxford, 499-519.
- Loar, Brian (1990) "Phenomenal states", teoksessa J. Tomberlin (toim.) *Philosophical Perspectives, Vol. 4: Action Theory and Philosophy of Mind*, Ridgeview Publishing Co, Atascadero, 81-108.
- Nagel, Thomas (1974) "What is it like to be a bat?", *Philosophical Review* 4, 435-50.
- Nemirow, Lawrence (1980) "Review of Nagel's Mortal Questions", *Philosophical Review* 89, 473-7.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian dosentti. Kirjoitus perustuu hänen dosenttiluentoonsa Helsingin yliopiston filosofian laitoksella 23. marraskuuta 2000.